

Dr Ivan Jelić:

Komunisti i revolucija

Centar za aktualni politički studij
Narodnog sveučilišta grada,
Zagreb 1977.

Knjiga »Komunisti i revolucija« sastavljena je od jedanaest povijesnih rasprava u kojima se govori o organiziranju, djelovanju i razvojnom putu komunističkog pokreta i daje mišljenje u smislu svestranijeg osvjetljavanja bitnih trenutaka u realizaciji vrijednosnih ciljeva socijalističke revolucije na području Hrvatske od 1937. do 1945. godine.

Prema tome, navedena Jelićeva knjiga ne daje potpunu povijesnu analizu (što i nije bila pretenzija autora) kontinuiranog pregleda narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u Hrvatskoj, već su to naponi autora da na temelju dugogodišnjeg istraživačkog rada s marksističkim pristupom pokuša svestranije osvjetliti neke važnije povijesne događaje u razvoju i usponu komunističkog pokreta Hrvatske u sklopu Jugoslavije.

U tom kontekstu valja napomenuti da je autor u svojim povijesnim raspravama, objavljenim u navedenoj knjizi, nastojao otkriti i pojasniti povijesne uvjete i okolnosti u kojima je nastajala i djelovala Komunistička partija Hrvatske neposredno prije i nakon kapitulacije stare Jugoslavije. Pri tome je posebno važno naglasiti djelovanje Hrvatske seljačke stranke i drugih građanskih političkih snaga unutar zemlje, te jačanje i djelovanje fašističkih zemalja Njemačke i Italije i njihov sistemski pritisak na razbijanje Jugoslavije.

Na uvodnom mjestu objavljena je rasprava o značaju dolaska druga Tita na čelo KPJ 1937. godine, što se — kako ocjenjuje autor — posebno pozitivno odrazilo na komunistički pokret u Hrvatskoj. U toj i drugim raspravama autor na više mjesta ističe značaj Titove ličnosti, polazi od njegovih stavova u ocjeni prijelomnih revolucionarnih zbivanja i ukazuje

na Titov veliki doprinos razvoju komunističkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe, odnosno realizacije socijalističke revolucije u Hrvatskoj.

Iako su rasprave tematski usmjerene na povijesne događaje organiziranosti i djelovanje komunističkog pokreta Hrvatske, ipak su njihovi sadržaji situirani i konzekventno osmišljeni u kontekstu djelovanja KPJ i procesa revolucionarnog komunističkog pokreta Jugoslavije u cjelini. Dakle, komunistički pokret, narodnooslobodilačku borbu i realizaciju osnova socijalističke revolucije u Hrvatskoj autor s pravom promatra kao sastavni dio i specifični izraz jugoslavenskog komunističkog pokreta uopće.

Osim toga, u prilogima objavljenim u najnovijoj Jelićevoj knjizi ne ostaje se samo na iznošenju i utvrđivanju povijesnih činjenica, nego im je u prvom redu svrha — kako reče autor — da se čitatelj uputi u »dublje razmatranje pojedinih historijskih pojava i problema u navedenom razdoblju. Dakako da je stupanj poniranja u tu problematiku bio u mnogočemu ovisan i o dostignućima naše historiografije, pred kojom se nalaze otvorene brojne teme i problemi iz sklopa problematike o kojoj je riječ«.

Prema tome se u raspravama dra Ivana Jelića, sakupljenim i objavljenim u knjizi **Komunisti i revolucija**, daju znanstvena objašnjenja i određena pojašnjenja osnovnih obilježja revolucionarnih tokova razvitka u kojima se od formiranja Komunističke partije Hrvatske 1937. pa do 1945. godine oblikuje, učvršćuje i u svom usponu afirmira komunistički pokret u Hrvatskoj. Pri tome valja istaći da su naponi autora usmjereni na rasvjetljavanje određenih bitnih prijelomnih razdoblja revolucionarnih gibanja na području današnje Socijalističke Republike Hrvatske, gledajući ih u kontekstu narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u jugoslavenskim okvirima. U ocjeni pojedinih povijesnih zbivanja i problema autor često polazi od Titovih, Bakarićevih i Kardeljevih stavova i procjena. Na kraju svake povijesne rasprave kao naslovi poglavlja u knjizi objavljene su brojne bilješke u kojima je naznačena korištena literatura, dana određena pojašnjenja ili nadopune teksta. Sve to omogućuje da se čitalac — kako reče autor — temeljitije upozna s pojedinim osnovnim pitanjima i značajkama autorova pristupa njihovoj obradi. Bilješke,

osim toga, mogu uputiti zainteresirane čitatelje, posebno one koji se historijom bave, na dublje poniranje i šire upoznavanje s problemima o kojima se govori.

Stoga se može bez dvojbe zaključiti da većina Jellćevih rasprava objavljenih u navedenoj knjizi izražava određenu razinu znanstvene objektivnosti u implikaciji važnih povijesnih zbivanja naše nedavne prošlosti. U toj implikaciji revolucionarnih procesa autor sa marksističkih pozicija daje kritiku valorizacije povijesnih tokova u realizaciji revolucionarnih ostvarenja ciljeva i sadržaja socijalističke revolucije u Hrvatskoj.

Pišući o značaju formiranja KPH, autor ističe da je rukovodstvo KPJ bilo u »prvom redu zainteresirano za stvaranje nacionalnih komunističkih partija u onim nacijama u kojima je građanski pokret svojom koncepcijom rješavanja nacionalnog pitanja postizao veće rezultate. Dalje jačanje buržoaskog nacionalizma u Hrvatskoj i u Sloveniji koji je mogao dobiti još veći zamah u najširim društvenim razmjerima, nametalo je potrebu pravovremenog suprotstavljanja Komunističke partije takvoj opasnosti« (str. 46).

Raspravljajući o sporazumu Cvetković-Maček i formiranju Banovine Hrvatske, autor ističe da se u vrijeme krupnih političkih promjena nužno postavljalo rješenje tzv. Hrvatskog pitanja kao »osnovne parole s kojom je hrvatski nacionalizam pružao otpor velikosrpskom hegemonizmu. Tim je sporazumom izvršena«, kako reče autor »ravnopravna raspodjela vlasti između srpske i hrvatske buržoazije, odnosno njihovih predstavnika, ali i promjene u stavovima najistaknutijih političkih građanskih stranaka, koje su iz opozicije sporazumom došle na pozicije vlasti«.

Prijelaz vodećih građanskih stranaka u Hrvatskoj iz opozicije nije označavao, kako reče autor, pojavu politike u ostvarivanju njihova programa koji je bio karakterističan za njihovu djelatnost i propagandu do sporazuma. »Zbog toga je (u nastupajućem procesu političkog raslojavanja HRSS i SDS-a) bila osobito vidljiva tendencija jačanja utjecaja Komunističke partije Hrvatske tj. širenja njene političke osnovice pristupanjem dotadašnjih pripadnika spomenutih stranaka na liniju njezina programa« (str. 137).

Periodizaciji narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj autor pristupa polazeći od Bakarićevih

stavova koji se temelje na uočavanju procesa stvaranja političke osnovice kvalitetnih međa razvojne linije narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj. Ti bi međaši trebali biti činioci sjedinjavanja niza kvalitetnih momenata ukazujući pri tome na prijelomne trenutke kada proces osnovice ulazi u »novu kvalitetu, što znači da je i NOB time dosegla viši stupanj svoje razvojne linije...« (str. 167).

Polazeći od tih ocjena, autor ističe tri temeljne razvojne etape narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj. Prva etapa koju autor naziva etapom utemeljenja traje od travnja 1941. do početka jeseni 1942. god. Druga etapa ubrzanog uspona narodnooslobodilačke borbe traje od jeseni 1942. do II zasjedanja AVNOJ-a 1943. godine, a treća je etapa pobjedonosnog hoda od II zasjedanja AVNOJ-a do konačnog oslobođenja zemlje.

U poglavlju »Hrvatska uoči II zasjedanja AVNOJ-a« autor ističe izuzetnu važnost formiranja i odluka II zasjedanja AVNOJ-a, odnosno ZAVNOH-a za revoluciju u Hrvatskoj. »Stvaranje vrhovnog političkog predstavništva naroda Hrvatske u smislu središnjeg i jedinstvenog političkog rukovodstva i njegova službena formulacija osnovnih ciljeva narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, u zajednici s borbom svih jugoslavenskih naroda i narodnosti, bio je momenat od presudnog značaja za pospješjenje tog procesa izgradnje široke i čvrste političke osnovice revolucije u Hrvatskoj...« (str. 211).

Autor zaključuje da je II zasjedanje ZAVNOH-a bila prava manifestacija pobjede napora Komunističkog pokreta u Hrvatskoj i njegova rukovodstva, predvođenog centralnim rukovodstvom s Titom na čelu. »Bili su to, dakle, momenti koji su ukazivali na nužnu povezanost i saživljenost procesa uspona NOP-a u Hrvatskoj s rješavanjem vitalnih pitanja sudbine hrvatskog i jugoslavenskih naroda i narodnosti u cjelini. Prema tome, II zasjedanje AVNOJ-a, koje je postalo nosilac suvereniteta nove Jugoslavije prekinuvši državnopravni kontinuitet sa starom monarhijom, bilo je ujedno i puna afirmacija takvog procesa oslobodilačke borbe u Hrvatskoj« (str. 217).

Valja napomenuti da je dosta visoka razina objektivno znanstvenog osvjetljavanja izuzetno važne političke situacije u Hrvatskoj postignuta u raspravi »O nekim političkim značajkama NOB-a u Hrvatskoj u toku 1944. godine«. Tu autor ističe pasivnu Mačekovu po-

litiku čekanja i njegove tajne veze s Dražom Mihajlovićem, te pokušaj Božidara Magovca da ostvari što veću autonomiju Izvršnom odboru HSS-a u smislu njezina pretvaranja u političku stranku NOP-a. Sve je to KPH na vrijeme prozrela i osujetila, odnosno politički raskrinkala takve pokušaje i krajem travnja konstituirala Odbor HSS-a s Franjom Gazijem na čelu. Magovac je protiv sebe, kako piše autor, imao sve članove tog Izvršnog odbora.

Prigovor bi se autoru mogao uputiti na neke suviše i nepotrebne komentare o pitanju smjene rukovodstva (mogućih članova CKKPH) 1939. godine. Zatim na nepotpunu obuhvatnost svih bitnih činilaca uvjeta i okolnosti o pitanju ustanka u Istri ili nedovoljnu analizu problema sukoba na ljevici između dva rata. Naime, autor na str. 53 umjesto da objasni uzroke krize rukovodstva postavlja se obranaški, što je nepotrebno, jer je Bakarić to mnogo bolje objasnio još 1948. godine, a osim toga, mnogi su članovi svojim djelom u revoluciji i potvrdili da su na pozicijama KPH i revolucije. Valja prigovoriti da je autor u poglavlju »O počecima NOB-a u Istri« postavio podrobniju analizu odnosa KPJ, odnosno KPH i Komunističke partije Italije neposredno pred i u toku narodnooslobodilačke borbe. On nešto govori o odnosu KPJ i KPI pod utjecajem Kominterne još 1933, a dalje se ti odnosi ne spominju, iako se govori o akcijama KPH da u Istri formira partijske ćelije bez kojih nema uvjeta za razvoj narodnooslobodilačke borbe i vođenje revolucije u tom dijelu Hrvatske.

Na kraju valja zaključiti da, bez obzira na neke propuste, knjiga **Komunisti i revolucija** u svojoj cjelokupnosti predstavlja važan doprinos svestranijem povijesnom rasvjetljavanju nekih prijelomnih razdoblja u revolucionarnom razvoju i usponu komunističkog pokreta u Hrvatskoj i Jugoslaviji neposredno pred oružanu revoluciju i u njezinu toku. Stoga će dobro poslužiti svima koji se bave tom problematikom ili se o njoj žele šire informirati.

Savo Pešić

Drago Buvač:

Sovjetska alternativa

Stvarnost
Zagreb, 1977.

Ova vrijedna knjiga Drage Buvača dolazi u pravi trenutak. Poznato nam je da kod nas nema ni jedne cjelovitije studije o privrednom sistemu SSSR-a. Diskusije oko novog Ustava Sovjetskog Saveza još uvijek traju, a pojavile su se i neke studije o suvremenom političkom sistemu Sovjetskog Saveza.

Drago Buvač je radio nekoliko godina u Moskvi kao dopisnik Vjesnika. Prostorno i vremensko lociranje omogućilo mu je da studira ekonomsku literaturu sovjetskih autora, što je autor na obostrano zadovoljstvo (svoje i naš čitalaca) učinio. Valja napomenuti da je velika prednost i sama mogućnost da se dođe do originalnih djela sovjetskih autora. Da je tako, najbolje pokazuje činjenica što nema ni jedne cjelovite studije o privrednom sistemu SSSR-a.

Buvaču je u prvom planu objektivno prikazivanje stanja privrednog sistema Sovjetskog Saveza. No, to objektivno stanje autor nastoji »izmjeriti na termometru«, koji je vidljiv već od samog početka. Taj termometar je kategorijalni aparat Marxove »kritike političke ekonomije«. Zbog toga je ta knjiga strogo znanstveno štivo ekonomske tematike, a nikako žurnalistika (kako bi netko mogao krivo suditi prema imenu autora koji je novinar). Sam Marx je tvrdilo da razvijanje proizvodne snage donose mnogo dobra, ali i to da one nisu samo to dobro. Upravo to nam želi pokazati Buvač u prvom dijelu knjige »Ogled o znanstveno-tehničkoj revoluciji i privrednom sistemu SSSR-a (1950 — 1975)«.

»Socijalizam je uvijek, ne samo za političare, već i za sovjetske ekonomiste bio prije i iznad svega, viši stupanj privrednog razvoja« (str. 11).

Privredni sistem SSSR-a karakterizira osnovni društveni odnos — državno vlasništvo. Na temelju tog društvenog odnosa vrši se u Sovjetskom Savezu proizvodnja svekolikog života. Prema sovjetskim autorima taj društveni odnos je »... jedina šansa, alternativa kapitalizmu, kao najbolji način korištenja prednosti znanstveno-tehničke revolucije.« (str. 13). Da li je to stvarno jedina alternativa? Ako usvojimo taj stav sovjetskih autora, zapali smo u pozitivizam i metafiziku. Podsjetimo se da se prema Marxu subjekt tek konstituira, da nije dan. Sama povijesna zbilja ukazuje da postoji mnoštvo alternativa. Utoliko sam naslov Buvačeve knjige izuzetno pristaje zadanoj temi.

U tematskoj jedinici »Cijena tehničkog progressa« autor na temelju podataka dobivenih iz djela sovjetskih autora, ukazuje na nedostatnost osnovnog društvenog odnosa — državnog vlasništva. Rad, zemlja i kapital kao jedno cijelo proizvodnje života su na temelju državnog vlasništva neracionalno iskorišteni.

»Neracionalno se troši radna snaga, rasipaju se dobrim dijelom prirodni resursi, a opredmećeni rad u novoj opremi i strojevima daje sve manji prirast nacionalnog dohotka« (str. 63). Buvač posjeduje izuzetnu sposobnost (vjerojatno zbog svoje profesije) da apstraktno ilustrira najkonkretnijim, a to je za širi krug čitatelja vrlo važno. »Na primjer, agregat za rezanje aluminijskih traka proizveden u SSSR-u težak je 335, a odgovarajući u Japanu ili Francuskoj 120—130 kilograma« (str. 62); »Uvoz moderne tehnologije (SSSR) pokriva izvozom sirovina i goriva« (str. 20); »Mada u proizvodnji čelika i željeza, nafte i cementa stiže i prestiže svog glavnog konkurenta Sjedinjene Američke Države, SSSR po produktivnosti još znatno zaostaje« (str. 50).

Ovo je samo mali dio konkretnih podataka koje nam iznosi Buvač. Glavni instrument državnog vlasništva je centralizirani plan. U dijelu svoje knjige »Država i znanstveno-tehnička revolucija« autor pokazuje da se »... predračunska vrijednost (Gos plan) povećava četiri do pet puta...«, u odnosu na planiranu vrijednost (str. 89).

Autor obrađuje i problem sovjetskog tržišta. Sovjetski službeno priznati ekonomisti smatraju da se društveni odnosi, pa tako i

vrijednost, računaju. Autor kritički primjećuje da je »Prosječno uloženi društveno potrebni rad... neosporno po marksističkoj teoriji vrijednosti supstancija vrijednosti koja se ne računa nego afirmira na tržištu« (str. 120). Točno je da se društveno potrebni rad samo ne računa, ali valja imati na umu da se osim tržišta javlja i plan kao onaj koji vrši korekciju te kategorije. To je ujedno i svjetska tendencija.

»... čitav privredni instrumentarij omogućavao im je (sovjetskim privrednicima) da sa starom tehnikom postignu povoljnije rezultate« (str. 127). Iz Buvačeve knjige je vidljivo da je upravo to rezultat državnog vlasništva. Nad ovim rezultatom državnog vlasništva, nad pitanjem da li ono omogućava ostvarenje glavnog cilja sovjetske politike »stići i proći SAD-e«, treba se zamisliti i promisliti. D. Buvač u svojoj knjizi »Sovjetska alternativa« upravo to i čini.

Što je sa sovjetskom alternativom? Ako vas zanima odgovor, ova knjiga će vam ga meritorno pružiti.

Josip Brezovec

Edvard Kardelj:

Značaj
marksističke literature za
teoriju i praksu
socijalističkog
samoupravljanja

«Komunist», Beograd, 1977.

Radi se o jednoj od onih knjiga koje su male s obzirom na broj stranica, ali čiji sadržaj govori o konkretnim problemima i zadacima našeg samoupravnog društva: organiziranje izdavačke djelatnosti na principima udruženog rada, povijesna uloga znanstvenog rada (radnik upravljač koji odlučuje o uvjetima rada, koji raspolaze rezultatima rada, radnik koji time nije samo fizički radnik), o znanstvenoj kritici...

Ne samo to, već su tu iznijete bitne političke ocjene: kritika liberalizma i ultraljevičarstva i njihovo vremensko lociranje, sloboda «djelovanja» znanosti na svim područjima našega društva, stanje na sveučilištu...

Knjiga Edvarda Kardelja «Značaj marksističke literature za teoriju i praksu socijalističkog samoupravljanja» predstavlja cjelovit intervju koji je autor dao predstavnicima izdavačke kuće «Svetlost» iz Sarajeva 1976. godine.

Kardelj polazi od Zakona o udruženom radu, od povezivanja rada i sredstava u osnovnoj organizaciji udruženog rada. Praktični je i prvotni zadatak organizacija izdavačke djelatnosti na principima udruženog rada. Teza Dušana Bilandžića je da nije moguće polučiti željeni efekt ako se promjena vrši u jednom segmentu, promjena je potrebna u čitavom sistemu (D. Bilandžić: «Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije, Zagreb, 1976. str. 86). Analogno tome, nije moguće samo u sferi proizvodnih djelatnosti vršiti organizaciju na principima udruženog rada. Da bi se ostvarilo samoupravni socijalizam u svoj «punini», potrebno je sve sfere organizirati na principima udruženog rada. Kardelj ima upravo to na umu, i zbog toga ukazuje na po-

trebu takvog organiziranja i u izdavačkoj djelatnosti. Na tim principima organiziran izdavač može sniziti prodajnu cijenu knjige «a da to sniženje dotiraju organizacije udruženog rada iz svojih fondova zajedničke potrošnje...» (str. 7). Naravno, i o tom izdavanju radnici sami odlučuju samoupravnim putem. Kao što odvajaju za akumulaciju i vremensku amortizaciju, tako vrše i to proizvodno izdavanje. Proizvodno zbog toga jer «danas je radniku knjiga preko potrebna da bi mogao da se obrazuje do onog nivoa koji mu je neophodan da bi uspešno obavljao zadatke na radnom mestu i kao samoupravljač...» (str. 17), ili «zapravo masa i kvalitet sredstava uloženi u razvoj nauke, tehnologije i tehnike je u direktnoj proporciji sa porastom produktivnosti tekućeg rada» (str. 14). Prema tome, još jedan teoretičar i političar ističe povijesnu ulogu znanosti i njene produktivnosti.

Kardelj ukazuje na potrebu znanstvenog istraživanja naše samoupravne prakse, jer takva istraživanja pokazuju i trebaju pokazivati preko onoga što nazivamo tekuća praksa. Prevedeno na ekonomski jezik, autor iz tih razloga zahtijeva da se iz poslovnog fonda osnovne organizacije udruženog rada više izdvaja u svrhu istraživačkog rada. Politička ocjena autora o mogućnosti takvog pristupa glasi: «Mislim da je sada u nas stvorena klima za aktivniji odnos celog društva prema tim problemima» (str. 11).

To da je socijalizam svjetski proces ogleda se npr. na području međunarodnih ekonomskih odnosa u tome što postoji 1) privredni sistem socijalizma, 2) privredni sistem kapitalizma, 3) privredni sistem nerazvijenih zemalja. Zato je normalan zahtjev Kardelja kada ukazuje na potrebu izdavanja knjiga o «evrokomunizmu», «arapskom socijalizmu...» Ne samo to, već treba izdavati i nemarksističku literaturu, jer dijalog mora postojati. Na političkom planu tako što dobiva svoj izraz u međunarodnim političkim odnosima, gdje je koegzistencija već davno prihvaćen princip (R. Vukadinović: «Međunarodni politički odnosi», str. 268, Zagreb, 1974).

Kardelj i za to iznosi politički postulat, tj. kaže pod kojim uvjetom je ta koegzistencija dopuštena; «pod uslovom da je taj dijalog okrenut daljnjem razvoju socijalističkog

samoupravljanja, a ne da bude oružje reakcionarnih političkih ataka na samoupravni sistem socijalističkog samoupravljanja» (str. 16).

U ovoj knjizi valja upozoriti na vrlo važan stav koji nije ni u Kardeljevoj studiji »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« tako jasno izrečen. Stav glavi: »Umesto naučne kritike... često se ide na politički dijalog i odjedanput nekoga proglašava za ko zna što, a trebalo ga je samo kritikovati kao naučnika, kao čoveka koji sa nedostatnim instrumentarijem pristupa analizi određenih problema« (str. 30). Autor daje predložak za tako nešto, analizirajući radove koji trpe od takvog nedostatka.

Kardelj pridaje značaj i prostornoj dimenziji i njezinoj ulozi u razvoju znanosti. »Trebalo da se stvaraju uslovi za jedan policentrični sistem, da ne bude sve koncentrirano u Beogradu i da se ne shvata da sve ono što nije u Beogradu predstavlja, navodno provinciju« (str. 34). Na ekonomskom planu izvršena je decentralizacija i deetatizacija narodnog dohotka. Kardelj želi da se to isto postigne i na »duhovnom« planu.

Tu istu tezu Kardelj će iznijeti godinu dana kasnije u knjizi »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« (str. 11—12).

Smatramo da je ta knjiga premalo u odnosu s onima o čijim interesima neposredno govori teorijski i praktički, a ona bi mogla biti poticaj da se kritičnije pristupa znanstvenom istraživanju našega društva.

Josip Brezovec

Prof. dr Nedeljko Rendulić:

Dohodak i dohodovni odnosi

izdavač Centar za kulturnu djelatnost
Saveza socijalističke omladine, Zagreb 1977.

Poslije knjige »Društveno-ekonomski odnosi u udruženom radu« u izdanju Centra za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine 1976. u istom izdanju krajem prosinca prošle godine objavljena je knjiga istog autora — redovnog profesora na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu »Dohodak i dohodovni odnosi«. Knjiga je rezultat dugogodišnjeg kontinuiranog interesa autora za razvoj socijalističkog samoupravnog društva na odgovarajućim društveno-ekonomskim odnosima. Korjenite promjene u društveno-ekonomskom i političkom sistemu u nas, uzrokovane novim ustavnim rješenjima i Zakonom o udruženom radu, nedvosmisleno su na centralno mjesto u našem ekonomskom sistemu stavile dohodak, kao temeljnu kategoriju na kojoj se grade novi društveno-ekonomski (i ne samo društveno-ekonomski) odnosi u nas. Upravo s tog aspekta knjiga prof. dr N. Rendulića ne samo da je aktualna danas nego predstavlja trajni doprinos kako ekonomskoj teoriji tako i jugoslavenskoj samoupravnoj praksi.

Knjiga je podijeljena u devet poglavlja: 1. Društveno-ekonomski položaj radnika u udruženom radu, 2. Pojam i društveno-ekonomski sadržaj dohotka, 3. Osnove stjecanja dohotka, 4. Odnosi u raspoređivanju dohotka i čistog dohotka, 5. Društveni dogovor i samoupravni sporazumi u usklađivanju uvjeta za stjecanje dohotka o zajedničkim osnovama i mjerilima za raspoređivanje dohotka i raspodjelu sredstava za osobne dohotke, 6. Raspodjela sredstava za osobne dohotke, 7. Iskazivanje dohotka, 8. Prava, obveze i odgovornosti organa društveno-političkih zajednica u stjecanju i raspodjeli dohotka i 9. Zaključak.

J prvom poglavlju autor je obradio društveno-ekonomski položaj radnika u udruženom radu temeljeći ga na novom ustavnom sistemu i Zakonu o udruženom radu. Radnička klasa mora ostvariti svoj dominantni utjecaj putem ovladavanja cjelokupnim procesom društvene reprodukcije, raspolaganjem cjelokupnim dohotkom i, dakako, odlučivanjem o svim tokovima korištenja dohotka i njegove upotrebe. »Tu svoju ulogu i društveno-ekonomski položaj radnička klasa ostvaruje udruživanjem rada i sredstava u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada, koje time postaju ishodišnom točkom izgradnje i razvoja našeg socijalističkog samoupravnog sistema« (str. 3).

U drugom poglavlju autor je obradio marksistički pristup narodnom dohotku, dohodak osnovne organizacije udruženog rada, te društveni karakter dohotka. U ovom poglavlju autor na vrlo pristupačan način analizira međusobnu uvjetovanost dohodaka.

Treće poglavlje predstavlja ne samo po opsegu nego i po znanstvenoj vrijednosti najznačajniji dio knjige — osnove stjecanja dohotka. Temeljeći svoj model na Marxovoj radnoj teoriji vrijednosti, autor je dao značajan teorijski doprinos i istovremeno praktični doprinos kod utvrđivanja zajedničkog ukupnog prihoda i zajedničkog dohotka. U ovom dijelu autor je obradio i stjecanje dohotka slobodnom razmjenom rada, te po drugim osnovama.

U četvrtom poglavlju obrađena je problematika i odnosi u raspoređivanju dohotka i čistog dohotka.

U petom poglavlju na temelju društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma do sada primjenjivanih analizira uvjete za uskladjivanje uvjeta za stjecanje dohotka, o zajedničkim osnovama i mjerilima za raspoređivanje dohotka i raspodjelu sredstava za osobne dohotke.

U šestom poglavlju autor se istina zadržava na intencijama Zakona o udruženom radu o raspodjeli sredstava za osobne dohotke, ali daje i moguća rješenja za vrednovanje rezultata rada.

U posljednja dva poglavlja autor na temelju Zakona o udruženom radu obrađuje »Iskazivanje dohotka«, te »Prava, obveze i odgovornosti organa društveno-političkih zajednica u stjecanju i raspodjeli dohotka«.

Treba zaključiti da je knjiga prof. dr. Nedeljka Rendulića »Dohodak i dohodovni odnosi« s(p)retan spoj teorije i prakse. Značajan teorijski doprinos odnosi se posebno na dio o stjecanju zajedničkog ukupnog prihoda i dohotka. Praktični doprinos ogleda se u činjenici da će ova knjiga poslužiti kao putokaz cijelom nizu organizacija udruženog rada u praktičnoj realizaciji kod stjecanja ukupnog prihoda i dohotka.

Vrijednost ove knjige ogleda se i u činjenici da je pisana na pristupačan način, te zato može više nego korisno poslužiti svima koji su na neki način, bilo teorijski, bilo praktično, zainteresirani za tu problematiku. A tih je bez sumnje nemali broj.

Svetlana Milačić

Zapadna Evropa i socijalizam

/Komunisti, socijalisti, socijaldemokrati/
Izdanje

Instituta za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, 1977.

Ovaj zbornik radova koji je izašao iz pera nekoliko suradnika Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda, te dvoje znanstvenih radnika i publicista koji također djeluju u našem glavnom gradu, sastavio je u ovom obliku za izdavanje Brana Marković, koji je u predgovoru istakao značajan doprinos što ga je dala Zorica Priklmajer-Tomanović, dobro poznati pisac u ovoj oblasti teorije. Većina ovdje sakupljenih radova nije posve nova; dio ih je, prema riječima urednika, već u posljednje dvije godine bio objavljen u jugoslavenskim časopisima, a to je i glavna mana takvih radova kojima tada najčešće nedostaje cjelovit pristup, što se dogodilo i ovom prilikom. Većina priloga je sintetična, što je za izučavanje suvremenih tendencija u svjetskom radničkom pokretu, a posebice u evropskom, i te kako važno, no dio odstupa od tog kriterija i daje prikaz pojedinačnih slučajeva koji, iako važni i zanimljivi, djeluju pomalo osakaćeno budući da su izdvojeni, pa je na taj način dobiven necjelovit uvid u tu složenu problematiku (neke zemlje su potpuno izostavljene, iako na praktičnom i teoretskom planu ne zaostaju mnogo za glavnim i velikim pravcima). Dakle, uz pozitivnu ocjenu što je upravo data — sintetički teoretski pristup osnovnim problemima današnjeg pokreta i njihovim rješenjima na planu teorije i prakse evropskog radničkog političkog pokreta, takav dvostruki kriterij svakako je nepoželjan pa bi bilo bolje da su izdane dvije knjige. Ovako se i ovaj zbornik djelomice svrstava u red onih čije opravdanje za izlaženje u obliku u kojem su prezentirani ostaje pod znakom upitnika. A to je šteta nanesena vrijednim prilogima donesenim u ovoj knjizi. Među te svakako

spadaju prilozi dr Zorice Priklmajer-Tomanović koja, nastavljajući s radovima u teorijskom području nije dala samo najopsežniji nego i najvredniji doprinos. Prvi dio »Zapadnoevropski socijalizam kao dio svjetskog socijalističkog procesa« obuhvaća ponajprije obrazlaganje različitih koncepcija i puteva izgradnje socijalizma u svijetu, u kojem ističe uvjetovanost tih razlika o neravnomjernosti društvenog razvoja suvremenog svijeta, a zatim pojavne oblike (da li oružana ili mirna revolucija), te kako upravo ti različiti pristupi djeluju na shvaćanje socijalizma u svjetskim razmjerima. U drugoj glavi razmatra suvremene zapadnoevropske tendencije u klasnoj borbi, koje nastaju na osnovi specifičnosti socijalnih uvjeta (razvoj tehnike i tehnologije) i promjene kod ljudskog faktora — intelektualizacija najamne snage i najamnizacija intelektualnih radnika kao i promjene u klasi kapitalista — uvođenje stručenjaka, te na političkom planu kriza parlamentarizma). Zatim raščlanjuje fenomene i karakteristike sadašnje klasne borbe u Zapadnoj Evropi i zaključuje da »...se od borbe za udjel u vlasti prelazi na borbu za cijelu vlast«.

Drugi dio obrađuje problematiku komunističkog pokreta i borbe za autonomni socijalizam; taj dio teoretičara može najviše zaoкупiti. U prvoj glavi ista autorica govori o tako zvanom mirnom putu u socijalizam i na tom planu raščlanjuje pitanja oko kojih se već duugo vode rasprave: socijalistički preobražaj (revolucija) nastoji se ostvariti sredstvima političke borbe, zatim se preispituje uloga subjektivnih činilaca revolucije (proširuje se pojam radničke klase kategorijom intelektualnih radnika), traže se potencijalni saveznici. Tako nastale komponente mirnog prijelaza u socijalizam svjedoče da zapadnoevropske komunističke partije zauzimaju autonoman stav u teoriji revolucije i socijalističke izgradnje (možda bi trebalo istaći da je to preokupacija komunističkih partija i u nekim drugim industrijskim razvijenim zemljama, npr. u Japanu). U drugoj glavi autorica razmatra pojedine teorijske kategorije jednog i drugog pristupa, tj. nazovimo ih tako — lenjinističkog i zapadnoevropskog — stoga je pod općenitim naslovom »Zapadnoevropski socijalizam, komunističke partije i diktatura proletarijata« razmotren čitav konglomerat marksističkih pojmova i odnosa: preispitivanje pitanja dikta-

ure proletarijata, koje pokazuje da se te partije odlučuju za demokraciju i to stoga što se ne radi o širokom pojmu proletarijata u klasičnom smislu, nego o savezu antikapitalističkih snaga, pa »diktatura proletarijata« ne smije imati u sebi ništa diktatorskog. No to ne znači da se one odriču vlasti radničke klase koja i dalje ima odlučujuću ulogu, ali posebni uvjeti u kojima djeluju nameću izmjene u shvaćanju vlasti. Dosljedno tome autorica tvrdi da upravo stoga to nije revizija, nego daljnja razrada marksističkih načela. Treća glava obrađuje sporni proleterski internacionalizam, te razlike u njegovom shvaćanju, ali i aktualnost međunarodne solidarnosti. Smatrajući ga povijesnom kategorijom, ističe kako su se nakon oktobarske revolucije preplitali interesi ruske revolucije i međunarodnog revolucionarnog pokreta, ali upozorava da se taj pojam, kao ni druge povijesne kategorije, ne smije tretirati statično. Zapadnoevropske su partije jak faktor političkog života svojih zemalja, a ne kao prije izolirani dijelovi međunarodne organizacije. »Sa tog stajališta moglo bi se postaviti i pitanje odgovora li sam termin onome što je nekada obuhvaćao, ili raznolikost i bogatstvo socijalističkih snaga, kao i promjene u njima, čine prihvatljivijom formulu međunarodne socijalističke solidarnosti, koja bi adekvatnije izrazila potrebe današnjice«, smatra Zorica Priklmajer-Tomanović. Glave četiri i pet obrađuju dva specifična slučaja talijanskih i francuskih komunista. Mirjana Janković piše o talijanskim komunistima i njihovoj borbi za društveni preobražaj, a Zorica Priklmajer Tomanović o strategiji Komunističke partije Francuske u borbi za socijalizam.

Treći dio knjige obuhvaća socijaldemokraciju i socijaliste u novim uvjetima. Socijaldemokratski pokret se afirmirao kao vodeća snaga radničkog pokreta u velikom broju zapadnoevropskih društava, iako nije (ili možda baš zato) homogen i idejno-politički jedinstven. Ovdje se iznosi problematika vezana uz dva krila tog pokreta: socijaldemokrata i socijalista. Autor teksta »Suvremena shvaćanja o društvenom preobražaju« je Brana Smiljanić koji analizira socijaldemokraciju sedamdesetih godina (pojedinačno u različitim zemljama) da bi zatim na temelju zapažanja o krizi kapitalizma i unutrašnjeg društvenog i privrednog previranja u tim zemljama govorio o njihovom prespitanju tzv. demokratskog

socijalizma, te pojačanoj svijesti da reforme ne mijenjaju korjenite klasne osnove. Izlaz se traži u vraćanju starim socijalističkim ciljevima, a to su pitanja vlasništva, odnosno svojinskih odnosa i sudjelovanja radnika u upravljanju. Međutim, kako ističe autor, »ovo često nedosljedno i koncepcijski nedorađeno vraćanje socijalizma nije praćeno odgovarajućom političkom akcijom«, no to ujedno ne znači da taj pokret nije jak, da nije jedan od nosilaca mogućeg socijalističkog preobražaja, te da treba nijekati kako njegovu moć i ulogu u radničkoj klasi, tako i njen položaj u društvu, te stvaranje preduvjeta za socijalistički preobražaj. Brana Marković piše u slijedećoj, drugoj glavi o utjecaju zapadnoevropske demokracije na međunarodne odnose. Taj povijesni prikaz započinje hladnim ratom i ističe ulogu zapadnoevropske demokracije na popuštanju zategnutosti, te u novije vrijeme na uočavanje i priznavanje stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka. U istom napisu obrađeno je i pitanje odnosa prema zemljama u razvoju. Glava tri, čiji je autor Arsen Jovanović, posvećena je Socijalističkoj internacionali, te novim pojavama i tendencijama u njoj i oko nje. Na stanovit način to se nadovezuje na problematiku međunarodnih odnosa, budući da se govori o pokušaju izlaženja iz evropskih okvira, te o odnosima između članica, ali je svakako važno naglasiti da je u oba spomenuta teksta razmotreno pitanje odnosa socijaldemokrata i socijalista, kao i razlike i podudarnosti među njima.

Četvrti dio knjige upućuje na novosti u odnosima tradicionalne zapadnoevropske ljevice, što je u kontekstu razmatranja u posljednje dvije godine vrlo važno. To su prije svega pitanja mogućih ulazaka u vlade na temelju saveza tradicionalne ljevice, što za Finsku na primjer nije novost, ali za vodeće snage evrokomunizma svakako jest. I tu se opet javlja Zorica Priklmajer-Tomanović kao autorica teksta prve glave »Ka historijskom susretu komunista i socijalista« u kojem polazi od ideje o demokraciji kao težištu sadašnje komunističke strategije. Zašto historijski? Jer ono znači prevladavanje rascjepa sa stvarnim izgledima za trajnost, iako te odnose ne valja idealizirati, budući da i dalje postoje nesuglasja o nizu pitanja (slučaj Portugala je argument protiv te hipoteze);

ali upravo to zahtijeva ujedinjena nastojanja. Na to se po samoj logici stvari nadovezuje tematika druge glave o mogućnosti dijaloga između tih dviju struja u radničkom pokretu, koju je također napisala ista autorica. Dvostruki činioci djeluju na pretpostavljeni dogovor: osiguranje saveznika ili barem zaleda na izborima, te perspektive socijalizma u tom dijelu svijeta kao cjelini. Dakle, zajednički rad na prijelazu u socijalizam prihvaćanjem mirnog puta uz korištenje mogućnosti koje pruža sam postojeći sistem. A kako naglašava, pokret za socijalizam vrlo je složen i »suviše je objektivno-društveno različito uvjetovan da bi se moglo očekivati neko njegovo jednosmjerno djelovanje...«

Treća, te ujedno završna glava, bavi se pitanjem španjolske ljevice kao suvremenog oblika savezništva. O tome piše Đorđe Radenković, publicist i novinar, vrlo iscrpno i temeljito, dajući dobar uvid u problematiku. Na kraju knjige je prilog tabela o komunističkim, socijalističkim i socijaldemokratskim partijama Zapadne Evrope sa pokazateljima utjecaja, tj. brojem članstva, dobivenih glasova na izborima i poslaničkih mjesta. Podaci završavaju s krajem godine 1976. Bilo bi još bolje da je to dopunjeno kratkim tekstom o njihovim pozicijama i mogućnostima, no i u ovom obliku može poslužiti kao izvor podataka.

Ukratko, ova je knjiga vrijedan doprinos proučavanju kretanja socijalizma u svijetu i sintetičkih teoretskih problema koji se na to odnose, pa je šteta da taj kriterij nije do kraja proveden.

Branka Balkovac-Kereškenji

L'Egypte de Sadate à la recherche de sa voie

Casopis

«Problèmes politiques et sociaux»
(articles et documents d'actualité mondiale),
od 31. ožujka 1978. br. 333,
izdanje «La documentation française»

Ovaj broj posvećen je Sadatovom Egiptu u u traženju svoga puta, kako je to i rečeno u samom naslovu, a u njemu su, osim kronologije događaja od Sadatovog preuzimanja vlasti pa do polovice ožujka ove godine, prikupljeni i članci i intervjui koji objašnjavaju sadašnju egipatsku unutrašnju i vanjsku politiku, te društvena previranja, kao i tekstovi novijih zakona koji temeljito određuju političko ponašanje u toj zemlji. Ovaj je broj pokušaj kompletnog sagledavanja aktualnih problema koji se Egiptu nameću, kao i davanje uvida i objašnjenja nekih političkih kretanja u toj zemlji, a koja su na nju tokom protekle zime i ovog proljeća u nekoliko navrata skrenula pažnju svjetske javnosti, i te kako zainteresirane za događaje na Bliskom Istoku, tom vrućem kotlu Sredozemlja koji već više od deset godina stalno drži u napetosti Evropu i svijet u cjelini. Doneдавно neočekivani zaokret u vanjskoj politici ovisi u velikoj mjeri o sadašnjem stanju egipatske privrede koje je prilično nepovoljno, te stoga nije čudno da je u posljednje dvije godine predsjednik Sadat dao svoju politiku dva puta na izjašnjavanje referendumom (posljednji put početkom svibnja, kada je biračko tijelo dalo veliku podršku svom predsjedniku). No, valja istaći da biračko tijelo čini jedva nešto više od četvrtine ukupnog stanovništva te zemlje, konzervativnog, tradicionalno islamskog (svi ustavi arapskih zemalja tako na primjer naglašavaju u svom prvom članu da se radi o islamskoj državi), pa sve to ukazuje kako stvari nipošto nisu ružičaste kako se to na prvi pogled poslije ovakve podrške može činiti. Rat, dugovi, visoki životni troškovi, kao i prošlogodišnji novi zakoni koji se tiču državne sigurnosti i

političkih stranaka Ilustriraju zaista teške nagomilane probleme, o kojima svjedoče vrlo drastično ne samo lanjski siječnjaški krvavi neredi nego i proces komunistima u travnju ove godine. Sve to neodoljivo podsjeća na bivše jugoslavenske prilike iz vremena donošenja Zakona o zaštiti države i zagrebačkog procesa (nedavno osvježene umjetničkim medijem). Pokazuje se da egipatski politički zaokret u desno, koji nije skorašnji već se provlači od same nezavisnosti, iako je negiran, očito nikako nije slučajan. Nastao je na temelju religioznog konzervativnog društva u fazi prvobitne kapitalističke akumulacije i stvaranja domaće buržoaske klase, a u sferi ekonomske politike na temelju sve veće ovisnosti o kapitalističkim zemljama kako u pogledu novčane pomoći i zaduživanja (lani su te zemlje Egiptu uz jednokratnu pomoć od oko 5 i pol milijardi dolara odobrile za slijedeće tri planske godine i kredit od oko 9 milijardi dolara, koliko je ukupno upravo iznosio i prošlogodišnji egipatski društveni brutto proizvod!), tako i na socijalnom i trgovačkom planu, na kom je Egipt ovisan o uvozu pšenice, tog vitalnog artikla što ga Egipt uvozi iz zapadnih zemalja (dvije trećine potrebne količine); uz ogromne subvencije na koje padaju mjere ekonomske politike egipatske vlade, kruh se prodaje pet puta jeftinije od svoje stvarne cijene. U taj zabrinjavajući konglomerat mogli bismo još pribrojiti i jednostrano otpisan dug od 4 milijarde dolara Sovjetskom Savezu, koji zbog raznih razloga Egipt ne misli vratiti. Na toj se osnovi ponovno razvija politička situacija u tom dijelu svijeta, situacija koja se ne tiče samo spomenute zemlje. Njene implikacije su daleko šire od regionalnog značaja, koji dakako ne treba potcijeniti, ne može se, međutim, zanijekati da takvo stanje već više od cijelog desetljeća utječe na mir u svijetu, a posebno na mir u zoni Sredozemlja, za koju je i naša zemlja i te kako zainteresirana. Upravo iz tog razlaza smatramo vrijednim ovaj broj časopisa, a malo povećati uvod smatramo nužnim da bismo što bolje u sadašnje vrijeme situirali aktualnu egipatsku situaciju o kojoj je riječ u člancima o političkim i ekonomskim kretanjima te zemlje.

Prvi dio čini kronologija događaja u Egiptu i oko Egipta, koja obuhvaća razdoblje od 28. rujna 1970. do 20. ožujka 1978, dakle vrijeme otkako je Sadat postao predsjedni-

kom. Redoslijed zbivanja vrlo je detaljno sačinjen, a završava sa danom 19. ožujka kada je izvršena kazna vješanjem nad petoricom pripadnika ekstremističke islamske sekte zbog ubojstva šeiha Zahabija. Naravno, život teče dalje, ali jedna takva kronologija može se sada vrlo lako dopuniti, pa za svakog koga zanimaju egipatske prilike ona može značiti veliku pomoć.

Drugi dio časopisa posvećen je političkom životu, a pod naslovom koji bismo mogli slobodno prevesti kao «Čvrsta ruka ili demokratizacija?» doneseni su najprije tekstovi dvaju zakona koji su promijenili neke političke odnose i imaju znatan utjecaj na sadašnje unutrašnje političke prilike u toj zemlji. To su:

1) Zakon o sigurnosti države i građana od 10. veljače 1977. izglasan na referendumu sa 99,42% glasova, čiji je smisao zabrana svake djelatnosti bilo političke, bilo socijalne ili vojnog karaktera koja narušava red i poredak. Svi koji na bilo koji način sudjeluju u takvim djelatnostima ili ih potiču podliježu kazni prisilnog rada. U tom je zakonu ujedno zabranjeno štrajkanje, ako štrajk «ugrožava nacionalnu ekonomiju».

2) Zakon o političkim partijama od 20. lipnja 1977. koji je izglasao Parlament. Suština Zakona je da propisuje tko i kada može osnovati političku stranku, te uz koje uvjete. Taj Zakon od 33 člana vrlo detaljno iznosi sijaset odredbi, no čini nam se da je najznačajniji i najkarakterističniji član 4 u kojem se uz ostalo kaže da načela, ciljevi i program partije ne mogu biti suprotni tradicionalnoj islamskoj legislativi, koja čini glavni izvor zakonitosti, te očuvanju nacionalnog jedinstva, socijalnog mira, demokratskog socijalizma i socijalističkih tekovina. Osim toga, točka 3 glasi: «Stranka se ne može osnovati na klasnoj osnovi, na osnovi zajednice, grupe, na osnovi geografskog mjesta ili na osnovi segregacije utemeljene na spolu, porijeklu, vjeri ili uvjerenju». Također, u daljnjem se tekstu kaže da partija ne smije biti vojna ili paravojna, niti može biti filijala neke strane stranke. Zatim, u 30. članu poimence su nabrojene sadašnje stranke (u to vrijeme tri, sada ih ima četiri), i sve je toliko u tačine propisano da nijedna od tih partija u stvari nema nikakve slobode u organiziranju svog političkog života i djelovanja.

Tekstove zakona slijede izvaci iz članka Salaha Hafeza objavljenog u časopisu »Roz el Jusef« u Kairu pod naslovom »Zakon o strankama — iluzorna demokratizacija« u kojem govori o tom zakonu kao o »zakonu o podjeli partija«, te kritizira način po kojem stranke moraju najprije imati poslanike u Parlamentu, da bi bile priznate kao politički subjekti. Naime, potrebno je da dvadeset zastupnika postavi zahtjev za stvaranje stranke kako bi ona dobila legalnost; u protivnom se ne smiju izražavati niti objavljivati ideje, niti stvarati organizacije, budući da to podliježe pod udar zakona. Smatram da ovome ne treba ništa dodati.

Slijedi niz intervjua kojima se objašnjavaju pozicije egipatskih političkih stranaka. Prvi je intervju predsjednika partije liberalnih socijalista (desnica), zatim sekretara Egipatske socijalističke arapske partije (centra), oba prenesena iz »Roz el Jusef« (Kairo). Nakon toga je intervju s predstavnikom ljevice, Udružene nacionalne progresističke unionističke partije, u kojem se kaže da ta stranka nije protiv privatnog sektora, ali da teži uspostavljanju planiranja kako bi se ispravno iskoristile sve mogućnosti zemlje. Isto tako zalaže se za slobodni sindikalni pokret i pravo radnika na štrajk. Zatim su objavljeni dijelovi govora bivšeg rukovodioca stare nacionalističke partije, iz vremena prije drugog svjetskog rata, osnovane na vjerskoj osnovi, koja je u međuvremenu zabranjena, da bi ponovno bila odobrena u siječnju ove godine, o »Novom Wafdu«, u kojem se objašnjava zašto se željelo osnovati novu partiju takve konzervativne orijentacije, a pod utjecajem moćnih krugova. Radl se zapravo o govoru koji je održan pred nešto manje od godine dana u povodu sastanka na kojem su obnovljena sjećanja na osnivače te partije. Toliko o unutrašnjepolitičkom životu u toj zemlji.

Treći dio obrađuje privrednu problematiku »Teškoće i ekonomski odabir«. Prvi članak tiče se ekonomske politike, a prenesen je iz lista »Al Mustakbal« (Pariz), koji je izašao pod naslovom »Koliko će egipatsku privredu stajati proces mira?«. U njemu se analiziraju izvori i počeci ekonomskih problema te zemlje, a zatim posebno program ekonomske reforme koji obuhvaća pet važnih područja: — vanjskotrgovinsku politiku (te probleme

vezane uz tečaj livre, devizne manjkove, te otvaranje tržišta);

— politiku zaduživanja i zaostatke dugovanja inozemstvu (koji gutaju sve prihode);

— fiskalnu politiku, te reformu politike dohotka i cijena (povećanje poreza, smanjenje subvencija);

— kreditnu i finansijsku politiku (liberalizacija vanjske razmjene, privlačenje stranog kapitala);

— decentralizaciju, liberalno otvaranje i smanjenje restrikcija (ukratko — širi prostor za djelovanje privatnih poduzeća svih vrsta). Članak završava konstatacijom »Privredni razvoj nužno zahtijeva stabilnost unutrašnje i vanjske politike, a u Egiptu unutrašnja stabilnost u određenoj mjeri ovisi o vanjskoj stabilnosti... mir bi Egiptu osigurao korištenje sredstava i potencijala koji se rasipaju a da nisu ni u kakvom odnosu sa razvojem«.

Nakon iscrpno prikupljenih podataka, razgovora i članaka koji se tiču traženja međunarodne pomoći i finansijskih sredstava završni dio posvećen je kritici ekonomske politike sa stanovišta ljevice. Objavljen je govor ekonomista Ismail Sabri Abdalaha, bivšeg Sadatovog ministra za plan, a sada ekonomskog savjetnika Udružene progresističke nacionalističke unionističke stranke, koji je održao u radničkom predgrađu Kaira prošle jeseni, a tiskan je u izdanju spomenute partije pod naslovom »Kobna ekonomska politika — odgovaramo im njihovim brojkama«. Drugi članak je izašao u časopisu koji izlazi u Francuskoj, a popularno ga zovu »Arapska ljevica«: pravi mu je naslov »Al Jasar al Arabi«. »Pravi razlozi krize« su analitički prilaz privrednim problemima te zemlje. Raščlanjuje se politika ekonomskog otvaranja i povećanje zaduživanja u inozemstvu, te suprotno čestom isticanju da su to problemi prošlosti naglašava se i brojčano pokazuje kako je izuzetno loše stanje nastalo tek nakon listopadskog rata 1973. god., ukazujući na razloge koji su kako unutrašnje slabo poslovanje i upravljanje, tako prije svega otvaranje zapadnom kapitalističkom tržištu i utjecaju imperijalizma koji — citiramo — »Dodjeljujući privremenu pomoć Egiptu osiguravaju njegov konačni povratak

u kapitalizam i razvoj infrastrukture neophodne za stvaranje viših profita za njihove eventualne privatne investicije».

Branka Balkovac-Kereškenji

M. J. C. Vile:

Politics in the USA

Hutchinson University Library
London, 1976.

Proučavanje američkog političkog sistema zadržava pažnju i postaje predmet interesa sve većeg broja istraživača izvan Sjedinjenih Američkih Država. Među takve, relativno sve brojnije znanstvenike, mogli bismo uvrstiti i M. J. C. Vilea, profesora političke znanosti sa Sveučilišta u Kentu, koji je velik dio svog znanstvenog rada upravo posvetio razradi bitnih aspekata američkog političkog sistema i načinu njegova funkcioniranja u suvremenim uvjetima. Profesor Vile ulazi u red vodećih britanskih istraživača američke politike.

Velika uloga SAD u suvremenim međunarodnim odnosima i velik utjecaj što ga one vrše u vanjskopolitičkom djelovanju s jedne strane, te izuzetni tehnološki, ekonomski ili materijalni napredak s druge, prema mišljenju profesora Vilea ne predstavljaju one bitne elemente koji bi najviše fascinirali istraživače Sjedinjenih Država. Ono, što najviše impresionira manje-više svakog tko se ozbiljnije bavi izučavanjem politike i političkog sistema ove velike zemlje, »to je prije svega ljudska povijest o osnivanju društva, nacije i političkog sistema, iz veoma različitih elemenata u tako relativno kratko vrijeme« (str. 11).

U uvodnom dijelu knjige autor u historijskom presjeku upoznaće čitaoce s kontinuiranim procesom stvaranja Sjedinjenih Američkih Država i ukazuje na neke glavne elemente koji su dali duboki pečat čitavom političkom sistemu i koji su uvjetovali specifičan oblik razvoja klasnih odnosa u američkom društvu. Obrazlažući složenu i različitu **prirodu američke politike** kao i djelovanje političkog si-

stema, profesor Vile utvrđuje neke značajnije determinante koje djeluju na raznim nivoima političkog života, a zatim istražuje njihov utjecaj na djelatnost različitih političkih organizacija.

Mnogobrojni ekonomski, klasni i geografski faktori, zatim religiozne i etničke grupe kao i druga socijalna grupiranja u međusobnim interakcijama stvaraju složenu panoramu političkog života koja je izložena neprekidnim promjenama. Međutim, postoje neke trajnije strukture koje »daju kontinuitet i oblik političkom sistemu« (str. 56). Vile se opredjeljuje za tri vrste trajnijih oblika i to: izborni sistem, stranački sistem i ustavne institute koji čine prema njegovu mišljenju trajniji okvir unutar kojeg političke snage djeluju.

Pokušavajući odgovoriti na pitanje kakav je zapravo američki **stranački sistem**, autor ističe da se on može analizirati s nekoliko aspekata: kao dvostranački sistem, zatim kao višestranački u smislu da se zapravo radi o latentnim multistranačkim tendencijama koncentriranim oko vlada pojedinih država ili opet s aspekta labavoartikuliranih stranaka koje se formiraju oko Kongresa i Predsjedništva. Svaku od navedenih varijanti Vile pažljivo analizira i traži njezine korijene u kompleksu veoma složenih unutrašnjih odnosa političkog sistema. Autor veliku pažnju posvećuje strukturalnim aspektima stranačkog sistema, njihovoj organizaciji kao i ideološkom sadržaju američke politike.

U poglavlju pod naslovom »Politika i izbori« britanski autor analizira vitalne funkcije izbornog sistema — odabiranje kandidata na određene političke položaje kao i neka druga osnovna pitanja vezana uz izbornu politiku. Analizirajući izborni proces Vile posebnu pažnju poklanja predsjedničkim izborima koje raščlanjuje u nekoliko stupnjeva: primaries, konvencije, kampanje u izborima i glasanje u izbornom tijelu. Izbori na svim nivoima: savezni, državni i lokalni čine važnu komponentu praktičnog djelovanja političkog sistema. Međutim, druga funkcija vitalna za politički sistem odnosi se na formuliranje politike. Političke odluke dolaze iz nekoliko mogućih izvora — iz institucionalne mašine same vlade, stranačkog sistema i interesnih grupa. Iz velikog spektra grupa koje utječu na vladu Vile je posebno izdvojio tri velika kompleksa interesnih grupa — one koje reprezentiraju business, radničku klasu i poljo-

privredu. U kontekstu tih razmatranja od posebnog su interesa i važnosti one analize u kojima autor objašnjava odsustvo značajnije socijalističke stranke s američke političke scene i stvaranje takve situacije u kojoj se radništvo pretvara prije u niz interesnih grupa nego li u političku stranku. Vile ukazuje na različite metode djelovanja i utjecanja interesnih grupa kroz artikuliranje i kanaliziranje zahtjeva upućenih organima vlasti na svim nivoima.

U daljnjim odjeljcima knjige Vile analizira djelovanje političkih institucija na saveznom nivou. Na prvo mjesto stavlja američki Kongres koji je po svojoj strukturi i načinu izbora najvažniji demokratski element organizacije političke vlasti američke federacije. Kroz pravno-političku analizu autor obrađuje strukturalne i organizacione elemente Kongresa, kao i način njegova djelovanja.

Posebno mjesto u mehanizmu političkog sistema pripada instituciji Predsjedništva koja omogućuje veliku koncentraciju vlasti u rukama jednog čovjeka. Savezna administracija i sudstvo dobili su zapaženo mjesto u Vileovim analizama političkog sistema Sjedinjenih Država.

Knjiga profesora Vilea predstavlja prilog proučavanju politike i političkog sistema Sjedinjenih Država. Sistemiziranošću i preglednošću tematike koju obrađuje omogućuje jednostavno upoznavanje s veoma složenim problemima funkcioniranja američkog političkog sistema. Iako pisana za studente britanskih sveučilišta, ona može poslužiti svima koji se bave istraživanjem američkog političkog sistema.

Štefica Deren-Antoljak

Herbert Marcuše:

Merila vremena

Grafos, Beograd 1978.

U Grafosovoj biblioteci Horizonti objavljena su nedavno u prevodu Zvonimira Hergeta četiri Marcuseova članka: Marksizam i feminizam, Teorija i praksa, Brodolom nove levice i SAD: Pitanje organizacije i revolucionarni subjekt (razgovor s pjesnikom Hansom Magnusom Enzensbergerom), koja su po odobrenju autora štampana u njemačkom originalu 1975. godine.

Osnovna pitanja u Marcuseovom dijagnosticiranju socijalne i historijske realnosti našeg doba su pitanje revolucije, revolucionarne akcije i u tom kontekstu spoznavanja mogućnost revolucionarnog subjekta i njegove organiziranosti. Prvi članak **Marksizam i feminizam** je zapravo revidirani tekst predavanja koje je Marcuse održao u Centru za izučavanje žene na sveučilištu u Standfordu, 1974. godine, a kako sam kaže u uvjerenju da je Woms Liberation Movement možda »najvažniji i potencijalno najradikalniji politički pokret« (str. 11).

Polazeći od činjenice da je ovaj pokret nastao u patrijarhalnoj civilizaciji, a razvijao se u uvjetima klasnog društva, autor suprotstavlja kategorije »žena« — »muškarac« smatrajući samostalni ženski pokret nužnošću jer se iz ove podvojenosti ukazuje mogućnost »ljudski dostojnog načina egzistencije čije ostvarenje tek predstoji« (str. 13). No, ostavljajući po strani opće naznake o borbi za punu ekonomsku, društvenu i kulturnu ravnopravnost žena Marcuse u feminističkom pokretu vidi radikalni potencijal zasnivanja posebnog oblika socijalizma (=feministički socijalizam=) utemeljen u različitoj svijesti i nagonskoj strukturi muškaraca i žena oslobođenih težnje za izrabljivanjem i

vladanjem. »Vrednosti koje odlikuju kapitalistički princip realnosti jesu princip učinka, vladavina funkcionalnog racionalizma koji potiskuje emocije, izvestan dvostruki moral, radna etika koja za veliku većinu stanovništva znači osudu na otuđeni i ponižavajući rad i, konačno, volja za moć, pokazivanje snage, muškost« (str. 14).

Suprotstavljajući nježnost, osjetljivost, nenasilje, »prijemčivost« kao bitno ženske kvalitete, Marcuse projicira jedno drugačije društvo kao negaciju agresivnih i represivnih potreba i vrijednosti kapitalizma »kao kulture kojom dominira muškarac« (str. 15).

Iako je klasno društvo skraćivanjem radnog vremena, olakšavanjem teškog fizičkog rada, povećanjem materijalnog bogatstva, općim obrazovnim i kulturnim nivoom, liberaliziranjem seksualnih odnosa, kontrolom rađanja stvorilo preduvjete boljeg položaja žene, ono u isti mah tu emancipaciju žene manipulira i iskorištava, jer u natjecanju s muškarcima u privredi, politici i klasnom društvu uopće, kao ravnopravne, žene reproduciraju sve ono što se pod principom učinka po Marcuseu podrazumljeva uključujući i ovom principu svojstveno otuđenje. Stoga se po Marcuseu postavlja zahtjev za transcendiranjem te vrste ravnopravnosti. To zahtijeva daleko više od zamjene muške hijerarhije ženskom, jer društvo u kojem dominira žena, matrijarhat, ne bi sam po sebi bilo ni bolje, ni pravednije društvo. Kada bitno ženske kvalitete postanu oznake unutrašnje strukture društva u cjelini, tek tada nemaju onl više specifično obilježje **ženskog**, nego počinju stvarati preduvjete oslobođenja žene ne kao supruge, ne kao majke, ne kao domaćice, ne kao prijateljice nego kao individualnog, ljudskog bića (str. 22).

Time i »feministički socijalizam postaje više ili nešto drugo od puke objave neprijateljstva građanskom moralu« (str. 23).

Feministički socijalizam po Marcuseu ne bi usmjeravao razvoj proizvodnih snaga samo na smanjivanje otuđenosti rada nego i na stvaranje pretpostavki za pretvaranje života u svrhu po sebi, razvijanje čula i intelekta za smirivanje agresivnosti dijelom i za razliku od Marxovog koncepta socijalizma gdje »u naglašavanju sve efektivnijeg razvijanja proizvodnih snaga, sve produktivnijeg isko-

riščavanja prirode, rascepa 'carstva slobode' od sveta rada» (str. 20).

Centralni tekst ove knjige je članak **Teorija i praksa** u kome autor analizira sadašnju situaciju društva kasnog kapitalizma, koje označava stanjem preventivne kontrarevolucije, suprotstavljajući **osnovnu tendenciju** razvoja kapitalizma (koja dovodi do sloma) **protutendencijama** očitovanim kao imperijalizam, neokolonijalizam, fašizam, monopolski i državni kapitalizam. Podrazumijevajući pod teorijom »Marksovu teoriju«, a pod praksom praksu izmjene svijeta »u smislu jedanaeste teze o Fojebahu« (str. 24), autor polazi od temeljnog stava o sukobu prakse i teorije, koji već jest u biti teorije. Marcuse tvrdi da je taj sukob naznačen u strukturi teorije koja sadržava osnovnu tendenciju i protutendencije razvoja koje su ne izvanjski pridodate teoriji, već iz osnovne tendencije izvedene, a u njima »ostaje dominantna osnovna tendencija« (str. 25).

Iz dijalektike osnovne tendencije i protutendencija u revolucionarnom subjektu Marcuse zaključuje da **radnička klasa** u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama **nije revolucionarna**, ne u smislu trenutnog odsustva revolucionarne svijesti, već da po stupnju svojih interesa i potreba radnička klasa u tim zemljama nije više »određena negacija«. Kako je razvoj revolucionarne svijesti »dimenzija društvenog bivstvovanja« i kako odsustvo revolucionarne svijesti ne može više na tradicionalan način biti pitanje djelovanja avangarde, to ova klasa, zaključuje Marcuse, nije više Marxov proletarijat (str. 26).

Iako radnička klasa i dalje ostaje subjekt preobražaja svijeta, izmijenjena je njena struktura: socijalni sastav, način upotrebe radne snage, aspiracije klase, preobražaj svijesti, buržoaziranje. Organizirajući se kao globalno društvo kasni kapitalizam svoju stabilizaciju temelji na zadovoljenju i usmjerenju potreba koje potiču kapitalističku proizvodnju, pseudodemokratizaciji potrošnje, jačanju izvršne vlasti, međunarodnoj mobilizaciji ogromnog kapitala za osiguravanje izrabljivanja i obuzdavanje ili potiskivanje revolta (str. 27). Na taj način dolazi do odvajanja teorije od njene masovne baze što je još otežalo razlučivanje i **interpretaciju** takvog razvoja.

U novoj konstelaciji proturječnosti proizvod-

nih snaga i proizvodnih odnosa dobijaju novu formu gdje se **moгуćnost revolucije** u kasnom kapitalističkom društvu ne temelji na materijalnoj **bijedi**, nego na društvu **izobilja**. U zadovoljavanju, kapitalističkim načinom proizvodnje, **odijeljenih potreba** koje prelaze okvire životnih potreba, luksuzna dobra moraju postati robe, a rad nužno neljudski. Tako, podruštvljavanje svijesti i »nagonske strukture« postaje dio materijalnog procesa reprodukcije (str. 30). Marcuse vidi mogućnost kvalitativnog skoka, određenog obrata: »Određenje svesti društvenim bićem se menja: na osnovu ekonomije usmerene ka ukidanju nužde i izrabljivanja emancipovana svest je odredila društveno biće, i to ne primarno kao funkcionalnu inteligenciju, kao tehničko-naučni um, već kao nacrt realnih mogućnosti društvenog bića« (str. 31)

Tu sada zahtjevi nove ljevice za solidarnim zadovoljavanjem života i »sveta života« (očuvanje okoliša, komune, rad u zajednici, itd.) iako moralizatorski, estetizirajući, elitni način pobune, stvaraju svijest koja na drugačiji način razumljiva ljudje i njihov saobraćaj s materijom, koji vrlo jasno ruše vezu između »robne forme i forme mišljenja«, mogu postati »materijalni faktor radikalnog preobražaja« (str. 32). Mimo **krize blagostanja**, koje je ugroženo unutarkapitalističkom konkurencijom, nedostatkom sirovina i energetske izvora, politiziranjem sirovinske i energetske moći zemalja u razvoju, ovi zahtjevi nove ljevice i stvaranje određenih oblika kontrakulture dodaju novu dimenziju krize.

Iako je danas, po Marcuseu, moguća revolucionarni potencijal vidjeti u zemljama u razvoju, stvarnost pokazuje da taj potencijal još uvijek nije zapreka širenju i razvoju kasnog kapitalizma: integriranje kolonizatora i koloniziranih se dešava unutar kapitalističkog načina proizvodnje, a antikapitalistički režimi se lako ruše. Iako se zemlje u razvoju mogu opredijeliti za samostalan razvoj ili pripojenje »velikim komunističkim silama«, ipak se konflikti odvijaju unutar kapitalizma jer »protivurečnost krličkog razvoja kapitalizma danas nije konflikt sa komunističkim blokom država ili trećeg sveta« (str. 34).

Nastojeći da skine »utopijski veo« Marcuse, **u potrazi za revolucionarnim subjektom**, (usvajajući spontanost kao slobodarski element) zagovara nove forme organizacije, koje se

moraju kao protuorganizacija suprotstaviti koncentriranoj moći kasnog kapitalizma. Tehnička metoda za koju se Marcuse zalaže je **rosvijetljiva politizacija**, jer se još uvijek ne radi o socijalističkoj revoluciji, o revolucionarnoj praksi, već o njihovoj pripremi, o razvijanju svesti za nastupanje revolucionarne situacije...« (str. 38).

Ali to razvijanje svijesti koje se odnosi na široke slojeve ovisnog stanovništva («opšta klasa») nema značenje unošenja klasne svijesti izvana jer više nije riječ o klasnoj svijesti određene klase, već o svijesti cjelokupnog ovisnog potlačenog stanovništva (str. 39). Taj prosvjetiteljsko-politizirajući i organizatorski rad koji zbog različite strukture pojedinih grupa treba koncentrirati na radna mjesta, stambene četvrti, škole, itd., ima za cilj stvaranje određenih točaka — oslonaca šireg povezivanja tvornica, trgovačkih poduzeća, istraživačkih instituta, transportnih poduzeća što bi moglo dovesti do «širenja funkcionalnog samoupravljanja i, konačno, do onesposobljavanja funkcije samog sistema». Upravo logika tehničko-privredne integracije, međusobna ovisnost jedinica proizvodnje i distribucije »dodeljuju svakom većem pojedinačnom pogonu visoki potencijal razintegracije« (str. 36).

Takva organizacija nepostvarenog pojma radničke klase koja bi obuhvatila široke slojeve srednje klase i inteligencije kao potencijalne preobražavačke snage omogućila bi »uvid u strukturu postojećeg i obzorje njegove promene« (str. 37).

Odnos vladajućih i potčinjenih, klasne suprotnosti nadnice i kapitala, javljaju se sada kao suprotnosti kapitala i o njemu ovisnog stanovništva »uprkos i s obzirom na suprotne (neposredne) interese« (str. 38).

Brodolom nove levice, prošireni tekst predavanja koje je Marcuse održao u Irvineu na Kalifornijskom sveučilištu 1975. godine je članak u kojem autor raspravlja o uvjetima i razlozima tzv. brodoloma nove ljevice kao i o mogućnostima njene konsolidacije u uvjetima preventivne kontrarevolucije, kao bitne oznake ovog razdoblja. Ono što novu ljevicu bitno određuje je nastojanje tog antiautoritarnog pokreta da iznova odredi **smisao** revolucije. Razumijevajući revoluciju u Marxovom smislu temeljem zasnivanja novog društva, koje na nov način pretpostavlja odnose

među individuama i saobraćaj između čovjeka i prirode, nova ljevica je pod znak pitanja stavila i onaj socijalizam koji za pretpostavku novog društva ima obilje materijalnih dobara, čijim bi kvantitativnim rastom **uzgredno** izrastao i novi kvalitet društvenog života. Proklamirajući borbenu parolu: »Budimo realni, zahtijevamo nemoguće«, pokret je, zalažući se za stvaranje novog morala, okoliš dostojan čovjeka, za potpunu emancipaciju čula, »za oslobođenje čula od prinude da se ljudi i stvari posmatraju kao puki objekti u prometnim odnosima«, iako ne do kraja, zasnovao »ideju jedne revolucije u 20. stoleću kao specifično različitu od svih prethodnih revolucija« (str. 48).

Budući da su ovaj revolt protiv kapitalističkog sistema nosile (gotovo isključivo) majninske grupe, izvan procesa materijalne proizvodnje, uz integritetnost velike većine radničke klase u sistem, antirevolucionarnu organiziranost sindikata i reformističkih radničkih partija, pokret je djelimično potkupljen, djelimično sistemom potisnut, a dijelom je sam sebe razorio (str. 43).

Zalažući se u analizi poraza za **obnovu** pokreta, Marcuse smatra da bi bilo nužno: 1. stvoriti minimum strategije kroz suradnju studenata, militantnih radnika i lijevo liberalnih (čak nepolitičnih) osoba i grupa; 2. takav front bi se organizirao kroz revolt protiv određenih akcija («osobito surovih i agresivnih») režima; 3. težište aktivnosti usmjeriti na tvornice, urede, sveučilišta, stambena naselja, itd.; 4. boriti se ne za prelazak u socijalizam već protiv »priprema novih ratova i Intervencija, političkih ubistava i pokušaja ubistava, brutalnih povreda građanskog prava, rasizma« (str. 50); 5. borbu voditi u okvirima građanske demokracije («izbor i podrška liberalnih političara, širenje potiskivanih informacija, protest protiv razaranja čovekove sredine« (str. 50).

Sve ono što je u prethodna tri članka već iskazano, u razgovoru s pjesnikom Enzensbergerom (iz 1970. god.) se na dijaloški način razvija, primjenjujući na SAD. Iako se i sam protiv konceptiji novog društva za ostvarenje kojeg bi trebalo čekati do »Svetog Nikada«, Marcuse na koncu ovog razgovora rekapitulira dijagnozu i perspektive revolucije: »Sve razlike u pitanjima strategije i taktike, sve ideološke razlike, moraju da budu »odložene«, sve samorazaračke akcije,

sva nestrpljivost i sav defetizam, zbog zajedničke borbe one moraju unapred da budu prevaziđene — jer danas se ne radi o ofanzivi, radi se o samoodržanju pokreta kao radikalne političke snage» (str. 76).

Predrag Šipka

K. H. Volkman-Schluck:

Politička filozofija

Naprijed, Zagreb, 1977.

Interes za filozofiju politike prisutan je posljednjih petnaestak godina osobito u suvremenoj njemačkoj i francuskoj filozofiji. Velik broj autora, knjiga i studija rječito kazuju o svojevrsnoj renesansi te temeljne discipline praktične filozofije. Umno promišljanje i utemeljenje društveno-političke zbilje, mogućnost jednog humanog, ljudskoj suštini primjerenog opstanka-zajedništva ključni je zadatak i polje bavljenja filozofije politike. Ona se sve više afirmira nasuprot pozitivno znanstvenih ili pak futurističkih predviđanja, sadržajno-metodološki prekratkih, štoviše, po prirodi svojih predmeta nesposobnih da prethodnom imanentnom transcendencijom dospiju s onu stranu političkog fakticiteta, u samu suštinu političkog, političke zajednice.

Niz poznatih imena suvremene filozofije (spomenimo Rittera, Weila, Habermasa, Landgrebea, Finka, Gadamera, Riedela) tematiziraju s različitih idejnih postavki, problematiku ljudskog zajedništva, političke zbilje danas više no ikad ranije ugroženih razarajućim djelovanjem znanosti i tehnologije u službi kapitalističke produkcije, te svakodnevnim nagomilavanjem razornog oružja unutar vojno-političkih saveza.

Filozofija politike — politička filozofija danas se ne razvija u smislu nekog novog sistema mišljenja o politici. Radi se, naime, više o rehabilitaciji i suvremenoj interpretaciji velikih tema klasičnih filozofija politike Platona, Aristotelove i Hegelove provenijencije, rehabilitacijom kojih bi se osigurale pretpostavke jednog primjerenijeg mišljenja o politici, u smislu jedne ontologije politike. Antičko određenje politike kao umijeća, znanja (episteme) o dobrom i pravednom ustrojstvu

zajednice (Platon, Aristotel), koje je paradigma svakom mišljenju o politici, degradira se, razvojem kapitalističke produkcije, građanskog društva i političke države, znanosti i tehnike (kao uostalom i sve sfere ljudskog djelovanja) u čistu vještinu (tehne) kalkuliranja i operiranja političkim stavovima, usredotočenim na manipulaciju proizvođačkih masa, njihovu ideologizaciju, zbog što boljeg »uklapanja« u kapitalistički sistem. Zbog toga je i razumljiv smisao i zahtjev rehabilitacije klasičnih filozofija politike da se politici vrati njeno izvorno značenje (episteme politike), a neumna politička zbilja — umno utemelji. Zadržali smo se nešto više na opisu »duhovne klime« u kojoj se danas razvija filozofija politike, jer u tom kontekstu i Karl-Heinz Volkman-Schluck (profesor filozofije u Kölnu, dobro znan našim filozofskim krugovima) nastoji kroz razgovor s djelima tumača i historičara antičke povijesti Tukidida, povjesničarem Tocquevilleom i Kantom, analizirati korijene, suštinu i temeljne pretpostavke suvremene demokratske zajednice, njezinog političkog etosa, dajući vrijedne priloge rehabilitaciji filozofije politike. Središnji zadatak Schluckove studije je analiza i utvrđivanje mogućnosti slobode unutar suvremene političke zajednice. Autor ističe da njegova izlaganja ne smjeraju... osnutku neke sistematski cjelovite političke teorije« (str. 14). To su nadasve originalni prilozi promišljanju mogućnosti slobodnog djelovanja, slobodnog i punog razvitka ljudskih mogućnosti unutar suvremenih demokratskih političkih zajednica, što i jest prava vrijednost Schluckove studije.

Shodno postavljenom zadatku, logika autorovog razmatranja je historijska, a izbor mislilaca primjeren studiji: razmatra se problem političkog etosa i slobode u periodu antike (Tukidid), novog vijeka (Kant) i mogućnosti slobode u suvremenoj demokraciji (Tocqueville). Knjigu čine eseji koje je Schluck objavio od 1961. do 1973. godine. Studija je, uz Uvodni dio, sastavljena iz pet tematskih oblasti: »Moć i etos« (Tukidid) — četiri podpoglavlja, »Porijeklo pravne države u ideji slobode« (Kant), »Demokratska revolucija« (Tocqueville) — četiri podpoglavlja, »Pristup analizi političke i društvene svijesti u doba demokracije« (Tocqueville) — dva podpoglavlja, te zaključnog razmatranja — »Sloboda i refleksija«.

U prigodnom **Uvodnom dijelu** Schluck će, navodeći na Heideggerov zadatak utemeljenja filozofije kao ontologije, razviti vlastito razumijevanje filozofije kao mišljenja, koje nas, u slobodnom odnosu prema svijetu, privodi bitku bića i svijeta u cjelini, a onda i filozofije politike, koja misli političko mišljenje, bit političkog. Pri određenju filozofije i filozofije politike očituje se bitna povezanost autorovog osnovnog stava s aristotel-hegelovskim shvaćanjem povezanosti filozofije i politike, temeljnog na slobodnom odnosu subjekta prema cjelini svijeta. Takvo klasično razumijevanje kauzalne povezanosti filozofije i politike autor će iskazati u tvrdnji: »Misao da čovjekovu bit određuje politika proistekla je iz filozofskog mišljenja, otuda je filozofija uvijek... politička filozofija...« (str. 13).

U **prvom poglavlju** (»Moć i etos« — Tukidid) Schluck će nizom izvanrednih teorijskih opservacija, proizašlih iz analize Tukididovih iskaza o Peloponeskom ratu između kopnene sila Sparte i pomorske sile Atene, pokazati pozadinu političkih odluka iz kojih najčešće ne stoji politički logos (»Istini je svojstvena crta da se skriva«, str. 15). Tako uzrok Peloponeskom ratu, kao prvom evropskom ratu, nisu nesuglasice (dlaforai (Atene i Sparte oko Kerkire i Potideje, već je najistinskiji uzrok (arethestate profasis) u suprotnosti dvaju političkih etosa. Dok se politički etos Sparte ogleda u tradicionalnoj moći, nepobjedivosti spartanske vojne sile, tradicije bazirane na strogim zakonima i političkom konzervativizmu, statičkom duhu spartanske politike temeljene na oligarhijskom ustavu, Atena počinje snažiti, zahvaljujući Antičkom pomorskom savezu, čije članice (kao i Atena) imaju demokratske ustave. Tako je najistinskiji uzrok spartansko-atenskog sukoba, »strah Sparte, pred porastom moći Atene« (str. 16). Primat Sparte u grčkom svijetu doveden je u pitanje, pa iz bojazni pred vlastitom budućnošću, kojoj prijeti politička ništavnost i beznačajnost, Sparta izabire rat kao jedinu alternativu. Upravo taj najistinskiji uzrok nije vidljiv u političkim govorima obaju strana. U tim govorima nedostaje političkog logosa (umnog promišljanja političke zbilje u smislu filozofije politike). Upravo na političkom logosu insistira Volkman-Schluck i ističe: »Najistinskiji uzrok ratu skriva se političkim akterima, ali nalazi svoje mjesto u povijesnom djelu. Tukidid nije samo veliki historičar, nego je i mi-

slilac povijesti» (str. 22). Upravo politički logos otkriva suštinu političkih odluka, političkog uopće.

Analizirajući političku moć, ugrađenu u politički etos i svijest, Schluck će na analizi Tukididovih izvještaja o dijalogu Atenjana s Meljanima zaključiti da je moć sama sebi svrhom, njena priroda je da se stalno širi, povećava. Moć pokreće prošlost, određuje sadašnjost i budućnost, pa je za »mišljenje koje se usmjeruje prema osiguranju moći karakterističan... osobit odnos prema vremenu: predaja postaje pukom nedjelotvornom i ništavnom prošlošću, koja se ne uračunava u sadašnjost činjeničnoga... sadašnjost određuje vladajuće stanovište o vremenu. Prošlost je nemoćna, budućnost nema značenja» (str. 39).

Politički etos utemeljen na moći nespojiv je s prethodnim umnim odvagivanjem i odmjeravanjem političkih iskaza i odluka. Politika moći ne trpi trezveno intelektualno političko rasuđivanje koje je u takvoj konstelaciji političkog etosa apriori slabost i odstupanje. Politički etos baziran na moći ne podnosi slobodno, demokratsko i jednakopravno sudnošenje političkih subjekata, od kojih je jedan nemoćniji (primjer ultimativnog ponašanja Atenjana u dijalogu s Meljanima). Razuzdana težnja za moći na koncu se pokazuje stupidnom i uvjetuje propast političkog etosa, jer se kod političkih aktera pojavljuje samoljublje i razuzdana želja za moći i slavom, kojoj je podređeno svekoliko djelovanje. Političke odluke postaju iracionalne, pa politička moć, u strasti i želji za beskonačnim nadmašivanjem, sama sebi postavlja nepremostivu granicu. Zato politički etos utemeljen na moći ne može biti trajnom maksimalnom političkog djelovanja i trajnom pretpostavkom političkog zajedništva, konstatira Schluck. (To je, uostalom, vrlo zorno prikazao Hegel, analizirajući u svojoj »Filozofiji povijesti« propast moćnih svjetsko-povijesnih imperija). Svakako da je osnovna namjera autorova da antičko političko iskustvo primjeri suvremenoj političkoj zbilji: »U Grčkoj je povijesna epoha mišljenja sa stanovišta političke moći... ubrzo prošla. Ali budući da mi moramo živjeti u doba trajne borbe političkih sila — zacijelo neusporedivo višeg reda veličine — možda je Tukididovo djelo namijenjeno ponajviše nama« (str. 62). I zaista je antička politička zbilja danas i nama, pripad-

nicima suvremene svjetske povijesti, prepoznatljiva!

Analizirajući, nadalje, svojevrsnu historijsku genezu političke zajednice Volkmann-Schluck će u **drugom poglavlju** (»Porijeklo pravne države u ideji slobode« — Kant) razmatrati novovjekovnu političku zajednicu utemeljenu na »društvenom ugovoru« — ustavu, zakonima i pravu. Autor će, intepretirajući Kantov politički spis »O uobičajenoj izreci: To bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vrijedi za praksu«, potaknuti, ali ne i dati direktan odgovor na niz pitanja i dilema koja se odnose na mogućnost punog razvoja slobode unutar pravno utemeljene građanske države, kako ju Kant projicira. Autor će, posredstvom Kantovih pitanja: »Kako se može legitimno primijeniti sila na čovjeka čija je biti u slobodi određenja?«, a onda »Koje je vrste ono povezivanje ljudi što dovodi do nastanka državne zajednice?« (str. 63, 64), istaći ontološku svezu čovjek — zajednica, posredovanu moralom i pravom, kao umno utemeljenim, a koji su pretpostavka slobodnog međuljudskog odnošenja. Čovjek, kao umom obdareno biće, ujedno je i političko biće, koje djeluje razložno i svrhovito, među sebi jednakim ljudima unutar političke zajednice — države. Pri tome će Volkmann-Schluck, kao i Kant, postaviti sebi pitanje: »Kako je moguće trajno osigurati slobodno djelovanje čovjeka unutar političke zajednice, a da se pri tome ne dovede u pitanje i ne narušava sloboda drugog«. Osiguranje slobode unutar političke zajednice moguće je jedino i ukoliko se po prirodi neobuzdana sloboda čovjekova dobrovoljnom čovjekovim pristankom, zbog jedino mogućeg života u zajednici, ograniči ustavnopravnim poretkom. Politička zajednica ima biti umno utemeljena, jer je zajednica umnih bića. Umno, pak, utemeljenje političke zajednice ogleda se u njezinu ustavu, koji izvire iz čovjekove umne biti. Ustav je oličenje zajedničke volje kao jedinog i isključivog zakonodavca, ostvarenje slobode i jednakosti građana, koji su osigurani dobrovoljnim pokoravanjem individualne volje javnim zakonima. Zakoni proizlaze iz ustava i s njime moraju biti usklađeni, pa su garant pravednosti u državi, u smislu da je svaki pojedinac kao građanin vlastitost (sopstvo), te kao vlastitost sam sebi oblikuje život u zajednici sa sebi jednakima, ne ugrožavajući pri tome pravo i slobodu drugih. Čovjek ima živjeti u

skladu s javnim zakonima koji osiguravaju vlastitost čovjeka, djelatnog prema vlastitoj odluci, pa »samo ako se ta vlastitost čovjeka osigura protiv svakog tuđeg napada, vlada pravednost« (str. 66). Svi su građani jednaki (u smislu tretmana kao osoba i slobodnog razvoja mogućnosti) pred državnim zakonima, pa »ondje ... gdje se pravni zakoni poštuju stoga što posredstvom njih ostaje sačuvanom sloboda pri mnogovrsnim odnosima ljudi, postoji čudoredan odnos prema pravu« (str. 66). Zadržimo se na Schluckovoj interpretaciji Kantovih iskaza o odnosu morala i prava. Schluck će, interpretirajući Kana, pravilno istaći da, iako pravo obavezuje, a moral savjetuje individualnoj volji i svijesti kako pravedno da djeluje, nužan je, u interesu slobodnog odnošenja građana u državi, moralan odnos prema pravu. No, Schluck nije do kraja tematizirao smisao tog Kantovog iskaza i njegov odraz na sferu političkog, jer ipak nije imao u vidu cjelinu Kantovog filozofijskog opusa. Upravo moralno odnošenje prema pravu implicira osnovni smisao Kantovog kategoričkog imperativa, iskazanog u njegovoj »Kritici praktičkog uma«. Naime, djelujući prema kategoričkom imperativu kao temeljnom voljnom regulativu, um sam sebi pripisuje zakone vlastitog djelovanja, u čemu se i očituje subjektova sloboda. Sloboda, koja u političkoj zajednici ima biti pravno utemeljena kroz ustav i zakone kao pravne regulative, direktno proizlazi iz kategoričkog imperativa čime se moralno, etičko prenosi i u oblast političkog djelovanja; političko djelovanje je moralno djelovanje. Upravo taj Kantov zahtjev, inače relevantan za razumijevanje njegovog političkog učenja, tj. da političko bitno proizlazi iz etičkog, nije, po našoj ocjeni, u Schluckovoj Interpretaciji Kanta do kraja konsekventno domišljen.

Schluck će, nadalje postaviti i Kantovu temeljnu dilemu: »Što je narodu činiti ukoliko pravo s vremenom prijeđe u nepravo«, dajući kantovski odgovor. Iz javnosti zakona proizlazi pravo i dužnost naroda da upozorava državne organe na nepravdu i uskratli... poslušnost zakonskim odredbama... koje su u sukobu s moralnim načelima (str. 79). No, pravo uskraćivanja poslušnosti znači da se »... narod... pogođen nepravdom upućuje na put reformi«, a ne revolucije, koja se izjednačuje s nasiljem što vodi bezakonju anarhije ili tiraniji i diktaturi. Međutim, povijest je krenula putem demokrat-

skih revolucija. U Schluckovoj je interpretaciji Kantovog političkog mišljenja implicite sadržana ocjena Kanta kao mislioca prijelaza feudalnog u građansko ustrojstvo društva.

Treće i četvrto poglavlje (»Demokratska revolucija« i »Pristup analizi političke i društvene svijesti u doba demokracije« — Tocqueville) jedinstvena su tematska cjelina. Ovdje će Schluck, primjereno sadržajno-metodološkoj koncepciji studije, historijsku genezu političke zajednice završiti analizom Tocquevilleovih iskaza o mogućnosti slobode u egalitarnoj demokraciji. Prema mišljenju autora, Tocqueville je najsystematičniji mislilac »... biti moderne demokracije i demokratske revolucije« (str. 83).

Schluck će tematiku moderne (buržoasko) demokratske zajednice razmatrati kroz tri kauzalne problematske razine:

1. Filozofsko-političke i historijske pretpostavke i korijeni demokratske revolucije i njome konstituirane demokratske zajednice, gdje će Schluck univerzalnu slobodu i opću jednakost društvenih uvjeta (egalite des conditions), kao konstitutivne principe ustavno-pravnog poretka moderne političke zajednice, kauzalno povezati s ontološkom strukturom čovjeka — univerzalno slobodnog, političkog bića. Univerzalna sloboda i opća jednakost, kao jednakost društvenih uvjeta jest »... ono što se uistinu i zapravo događa u povijesti evropskih naroda ... u povijesti uopće« (str. 87). Na djelu je, dakle, izrazito hegelovska koncepcija univerzalnog svjetsko-povijesnog razvoja slobode.

2. Objektivno postojeće opasnosti destrukcije moderne demokratske političke zajednice. Slažući se s Tocquevilleom, Schluck će ukazati na čitav kompleks objektivnih opasnosti koje mogu dovesti do »propasti političkog etosa« moderne demokratske političke zajednice, u kojoj je ostvaren temeljni novovjekovni princip mišljenja [»Cogito me cogitare — Cogito, ergo sum«; Descartes] u društveno-političkoj praksi u kojoj je subjektivna volja (kao sebe — htijenje) u slobodnom djelovanju usmjerena na ostvarenje opće jednakosti.

Temeljna opasnost proizlazi iz postojećeg sukoba centralizirane vlade, njenog birokratiziranog administrativno-upravnog aparata, koji svojim tutorstvom u smislu kontrole političkog poretka negira bilo kakvu osobnost,

te silno naglašenog (od feudalno-staleških stega oslobođenog) individualizma, koji ne trpi uplitanje države u privatnu sferu, pa je apolitičan. Međutim, kada je individualizam ugrožen, onda odjednom negira svoju pretpostavku, htijući čvrstu despotsku vlast, koja bi ponovno uspostavila ugroženi red i mir. Tako centralizirana upravna vlast putem sredstava javnog mnijenja negira slobodu samostalnog rasuđivanja građana, utiskujući u njihovu svijest već oblikovane društvene i političke nazore, pa »može polučiti da nestanu duhovne slobode izborne demokratskom revolucijom...«, dok se s druge strane, kod građana javlja snažno izražena individualnost i odvajanje (naravno, prividno D.G.) u privatnu sferu, koja se, pak, očituje kao težnja za materijalnim blagostanjem što »... potpuno onesposobljuje za političko djelovanje i napokon se pretvara u samoljublje«, koje »... razara... javne... i privatne vrline«.

3. Mogućnost slobode unutar demokratske političke zajednice: Schluck promatra zaokret demokratske svijesti, i iz htijenja volje za društvenom jednakošću ističe pozitivne aspekte formirane demokratske svijesti (opća dostupnost informacija, kritički odnos prema političkoj štampi i političkim stavovima vlade) koje će postaviti kao barijeru (unutar same demokratske zajednice, a ne njezinom radikalnom promjenom) destruktivnim momentima demokratske svijesti. Tako Schluck u stvari ustaljenoj demokratskoj svijesti koja razara politički etos suvremene demokratske zajednice suprotstavlja istu demokratsku svijest, ali je pri tome ukazao na njezin revolucionarni iskon, kao svijesti o općoj jednakosti i univerzalnoj slobodi.

Na kraju ovog odjeljka mogli bismo Schluckovoj koncepciji suprotstaviti čitav niz kritičkih primjedbi s aspekta jedne marksističke kritike građanskog društva i političke države sa pozicije njihovog revolucionarnog obrata. Međutim, Schluckova je koncepcija nadasve interesantna, jer je tipičan primjer kritike postojećeg građanskog društva sa izrazito građanske pozicije. U **Zaključnim napomenama** Schluck, koristeći Heideggerovu filozofijsku terminologiju, nastoji, kao i u uvodnom dijelu, političku sferu filozofijski propitati i utemeljiti. Te napomene govore o nizu otvorenih pitanja koje autor nije uspio domisliti,

a koja svojom otvorenošću stalno nanovo nagone kritičku misao na propitivanje temelja politike i ljudskog zajedništva.

Duško Gluščević